

ЛЮБОМИР ВИНАР

Українське Історичне Товариство
Кент, Огайо

ГРУШЕВСЬКІЯНА ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

В 1965 році автор цих рядків започаткував систематичне збирання архівних матеріалів про життя та діяльність Михайла Грушевського. Зокрема йшлося про спогади та замітки його співробітників або знайомих 1920-их років. Тоді ми не мали доступу до архівних фондів Грушевського в Києві, Львові та інших містах советської України. Але поза межами України ще жили сучасники Грушевського і вони ділилися своїми спостереженнями про життя і творчість Михайла Сергійовича.

У 1982 році в *Українському Історичному* у розділі “Грушевськіяна” появилася стаття з листами знайомих і співробітників історика¹, що тематично охоплювали різні періоди життя Михайла Сергійовича². В цьому числі журналу вміщуємо деякі матеріали Олександра Петровича Оглоблина (Мезька), який знав М. Грушевського в 1920-их роках і часто записував у *Щоденнику* свої спостереження про діяльність історика. Також в листах до мене Олександр Петрович часто ділився своїми думками про Михайла Сергійовича. В архіві Олександра Петровича залишився недрукований *Щоденник* з важливою інформацією про діяльність Грушевського в Києві. В ньому знаходимо часті записи про Михайла та його брата Олександра. Перша зустріч Олександра Петровича з Михайлом Грушевським відбулася 30.IV.1924 року в приміщенні Академії Наук у справі видання історично-українознавчого журналу *Україна*. У “Щоденнику” є важливий запис про цю подію. О. Оглоблин пише, що після засідання Олександр Грушевський просив його залишитися і, коли вийшли присутні, “ми познайомилися з М.С. Він сказав, що

¹ Любомир Винар, *Український Історик*, 1982, ч. 1-2 (73-74), с. 64-76.

² Про значення епістолярних джерел у вивченні М. Грушевського і його доби, ми писали раніше у “Вступі до грушевськознавства”. Див. Любомир Винар. *Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток*. Київ, Львів, Париж: Видавництво ім. Олени Теліги, 1988, с. 53-60.

давно хотів познайомитися й багато чув про мене від брата. Знову зустрінувся з Грушевським і ми розмовляли хвилин 10. Говорили про видавничі справи, тут і в Росії, зокрема в Петрограді, про Преснякова і про мої праці – зокрема про найближчі перспективи. Він був дуже ласкавий і милий. Я також. Розмова провадилася українською мовою. Звідки взялася в мене сміливість. Я умовився побачитися з ним цими днями й поговорити. Все добре, та ледви-чи ми знайдемо спільний ґрунт. Поза всім, Гермайзе й, можливо “брат” – не допустять до зближення нашої роботи”³. В червні 1924 року Оглоблин знову зустрівся з Грушевським у видавничих справах⁴, але, як передчував Олександр Петрович, вони не знайшли “спільний ґрунт” для співпраці. Вже 25 червня 1924 році Олександр Петрович писав у “Щоденнику”, що “війна з Грушевським в повному розгарі, справа зайшла досить далеко”⁵.

Як відомо, після повороту Михайла Сергійовича до Києва, він заснував цілий ряд історичних установ у структурі ВУАН і старався підпорядкувати собі наукову діяльність істориків на форумі Всеукраїнської Академії. Тоді настав конфлікт між патріархом української історичної науки та деякими істориками старшого і наймолодшого покоління. Олександр Петрович після повороту Михайла Грушевського в Україну в 1924 році став його опонентом і критиком на форумі Всеукраїнської Академії Наук і в інших установах⁶. Разом з академіком Дмитром Багалієм й іншими вченими, він старався вплинути на тодішню напружену ситуацію у ВУАН, в якій підтримував Багалія і Слабченка. Олександр Петрович також мав напружені взаємини з Олександром Грушевським, Осипом Гермайзе та іншими прихильниками Грушевського в Київському університеті.

У наших частих розмовах про Михайла Грушевського і

³ Олександр Оглоблин, *Щоденник*, запис від 30 квітня 1924 року, арк.47. (Архів О. Оглоблина в Кенті). Див.: Л. Винар. “Перша зустріч з Михайлом Грушевським (з “Щоденника” Олександра Оглоблина)”, *Український Історик*, 1991 – 1992, т. XXVIII – XXIX, № 110-115, с.341-342.

⁴ Олександр Оглоблин, “Щоденник”, запис за 22 грудня 1926 р., арк. 47. Архів О. Оглоблина.

⁵ “Лист Михайла Жука до Дениса Лукіяновича. Чернігів, 1908 р., 19/П с.”, (рукопис). Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.

⁶ Це ясно видно з його ще не друкованого “Щоденника” з 1920-их років. О. Оглоблин, талановитий історик з великими науковими амбіціями, уважав, що Грушевський не дає йому “ходу”, зокрема розходилося про негативне ставлення Грушевського до утворення Оглоблиним дослідної катедри історії українського господарства.

розвиток грушевськознавчих студій на сторінках *Українського Історика*, Олександр Петрович часто згадував про Михайла Сергійовича і, з перспективи часу, шкодував, що тоді не пішов з ним на компроміс у академічних і наукових справах. Він уважав Грушевського найвидатнішим українським істориком і геніальним організатором наукової праці, який, одначе, мав аподиктичну вдачу і це ускладнювало наладження співпраці Олександра Петровича з метром української історичної науки. Він це говорив з перспективи часу, коли осмислив свої взаємини з Грушевським.

У “Щоденнику” Олександр Петрович часто згадує Михайла Сергійовича у зв’язку зі справою організації в Києві його нової науково-дослідної катедри історії українського господарства. Пізніше Олександр Оглоблин згадував, що завдяки Грушевському було скасоване своє рішення про відкриття його катедри у Києві і рекомендувала рішення, рекомендуючи “моїм аспірантам вступити до Київ. катедри Грушевського⁷. Самозрозуміло, що молодий університетський професор і здібний історик сприйняв це як велику кривду і до певної міри зневагу його наукової праці. В той же час, пригадую, він завжди підкреслював, що не зважаючи на натиск на нього з партійних комуністичних кіл в 1933 році, з вимогою написати статтю проти Грушевського або Слабченка, він відмовився, мотивуючи своє рішення тим, що перший був його “особистим ворогом”, а другий “особистим другом”. Він натомість написав статтю про М.В. Довнар-Запольського та його історичну школу. Не знаємо, чи це був найкращий вихід з цієї ситуації, але, як Олександр Петрович часто згадував, що за сталінських часів зайняття українською історіографією XIX – XX століття було неминуче пов’язане з так зв. “критикою і самокритикою”, а головне з “викриванням у творах класово-ворожої” ідеології, як у чужих, так і власних, що було обов’язком кожного історика, який мав нещастя працювати в СРСР, зокрема в 1930-их роках⁸. Деякі історики в сучасній Україні не розуміють положення українських вчених під терором советської влади і часто роблять помилкові висновки відносно їхніх “обвинувачень” інших істориків. Це відноситься також до поглядів Оглоблина 1930-их років на деякі головні історичні концепції Грушевського, зокрема його історичну схему. Часами аналізують погляди Оглоблина на концепції Довнар-Запольського так, немов він це писав

⁷ Олександр Оглоблин, “Щоденник”, запис за 28 грудня 1926 р., арк. 47. (Архів О. Оглоблина).

⁸ Олександр Оглоблин, “Мій творчий шлях українського історика”, *Олександр Оглоблин. Дослідження і матеріали*. Т.І. Редактор Л. Винар. Упорядник А. Атаманенко, Нью Йорк, Острог, 2000, с.142.

в нормальних умовах наукової праці, а не під терором комуністичної влади. Пригадаємо, що Іван Крип'якевич, улюблений учень Грушевського, був змушений виступити під натиском комуністичної влади з нищівною критикою і засудженням концепцій свого професора й академічного ментора.

Вже на еміграції Олександр Оглоблин помістив численні статті про життя і творчість Михайла Грушевського, зокрема на сторінках *Українського Історика*. Незадовго плянуємо видати ще недруковану працю Олександра Петровича з 1944 року “Вчення М. Грушевського про мову – мовну спільноту – народ – расу” й інші його матеріали, присвячені М. Грушевському. Віримо, що грушевськознавчі праці Олександра Петровича появляться в майбутньому окремим виданням.

У 1972 році Олександр Петрович переслав мені листа про Українське Наукове Товариство в Києві. Тоді я збирав матеріали до історії цього товариства, досліджуючи діяльність його голови М. Грушевського. Пізніше (1 серпня 1975), я одержав від Олександра Петровича його виписку про М. Грушевського з “Щоденника” В. Модзалевського. Ці матеріали також друкуємо в цьому числі *Українського Історика* без жадних правописних змін.

ЛИСТИ

№1

Лист Олександра Оглоблина до Любомира Винара

8.IX.1972. Ludlow.

Дорогий Любку!

Щиро дякую за листа й чек (квіт залучаю). Відповідаю коротко, щоб не затримувати справи з Закликом.

Щодо УНТ, на великий жаль, мало чим зможу Тобі допомогти. Діяльність Товариства, завдяки головно М. Грушевському, досить широко і плідно розгорнулась в передвоєнний (до 1914 року) період. Війна й російські репресії брутально обірвали процес цього росту, й, наприклад, видавництво УНТ доводилось провадити в Москві, і то за дуже важких умовин⁹. Революція спочатку відкрила нові можливості для праці УНТ. В 1917 – 18 рр. активізуються давні співробітники УНТ (частина їх підчас війни мусіла, кажучи словами

⁹ Олександр Петрович згадував мені у розмові, що про справи УНТ у воєнному часі безпосередньо довідався від Дмитра Дорошенка, який був секретарем товариства і займався його видавничими справами.

Грушевського “стулитися”, дехто виступив з Товариства, дехто заховався тощо. Приступають до Товариства нові наукові сили, творяться нові секції, продовжуються, хоч і в вужчих рямцях (з огляду на революційні труднощі і браки), видання і т.д. УНТ дістає, згідно заповіту В.Ф. Симиренка, гарний будинок на Трисвятительській вулиці в Києві. Але відтоді головну увагу українських вчених і (підчас Гетьманату) урядових кіл переноситься на справу організації Української Академії Наук. І це було цілком природно. За нормальних умовин, УНТ могло б стати *основою* [підкреслення О. Оглоблина – Л.В.] Академії Наук (очевидно з участю інших наукових установ в Україні). Але замішалася політика, яка на початку 1919 року поставила УНТ і УАН на протилежних позиціях. Про це виразно каже документ, відпис якого є в моєму архіві (його надсилаю Тобі) і власноручний запис В.Л. Модзалевського в “Діаріюшу” Ю. Нарбути (себто Нарбутівського Гуртка) з початку 1919 року. За часів Директорії загроза для ВУАН [має бути УАН – Л.В.] справді заіснувала. Ситуація змінилася, однак, коли прийшла большевицька влада, обидві наукові установи продовжували існувати, але в тогочасних умовах тільки жити. Взаємини їхні були досить холодні. Працювали, властиво, тільки окремі секції УНТ й комісії ВУАН. Але в Академії був Кримський, а в УНТ не було Голови М. Грушевського, який виїхав з Києва, а згодом подався на еміграцію. Між іншим добре працювала Секція Мистецтва УНТ, яка об’єднала кращі наукові сили (*spiritus movens* був Модзалевський) й спромоглися видати (здається 1921 року) солідний збірник своїх праць. Не пам’ятаю чи УНТ було формально ліквідоване советською владою в 1921 році, чи скорше, мусіло вмерти, просто через відмову уряду асигнувати кошти для цього. Його наукові установи й майно, як і переважна більшість співробітників, перейшли до ВУАН. Щойно повернення Грушевського р. 1924 й утворення ним Історичної Секції ВУАН дало йому нагоду, мовляв, продовжити традицію УНТ (звідки і фірма видань Історичної Секції Грушевського). Але це була тільки фірма, бо Історична Секція ВУАН (Грушевського) була побудована правно й фактично – на інших підвалинах, як старе УНТ.

На жаль, видання УНТ 1917–1921 велика бібліографічна рідкість, і я не думаю, що їх вдасться знайти в Америці¹⁰.

Сердечно здоровлю
Твій Саша.

¹⁰ Опущено частини листа, які не відносяться до УНТ і М. Грушевського.

№2

Діаріюш Нарбутівського Гуртка¹¹

ВСТУП

Виписка з “Щоденника” Модзалевського про збори Українського Наукового Товариства, що відбулися 2 січня 1919 року у Києві, без огляду на емоційний і дещо саркастичний тон (напр. про “династії Грушевського”) цікавий і важний відтворенням тодішньої атмосфери в УНТ в 1919 році документ. Як відомо, М. Грушевський у 1918 році не погодився стати президентом Української Академії Наук, створеної гетьманом Скоропадським у 1918 році, і уважав, що академія має бути за своїм характером найвищою українською науковою установою. Це саме становище заступав А. Кримський, неодмінний секретар Академії, який у листі з 28 грудня 1918 року відповідає на запит акад. Вернадського про ставлення Уряду УНР до Академії і УНТ. Він пише, що Українське Наукове Товариство “здавна носилося з ідеєю заснування УАН, вважає теперішній статут, вироблений за часів міністра М.П. Василенка, дуже шкідливим з національного українського погляду, то й має подати Директорії свій власний проект статуту, який од теперішнього відрізняється тільки деякими точками, що мають забезпечити національний характер Академії” (див. Л. Винар. “Генеза Української Академії Наук і Михайло Грушевський”, *Осягнення історії*, 1999, с. 206). Вадим Модзалевський довгий час стояв осторонь від українського національного життя і тому не розумів концепції М. Грушевського і його співробітників в УНТ відносно української по змісту, а не лише формі Української Академії Наук у Києві. З його запису довідуємося, що Грушевський мав свою “записну книжечку”, в яку записував події дня. Також В. Модзалевський пояснює тодішню ситуацію в Українському Науковому Товаристві на чолі з Михайлом Грушевським.

З “ДІАРІЮША”

2 січня р. 1919. Тільки що повернувся з загальних зборів Наукового Товариства. Надзвичайно тяжке вражіння. Перший раз на засіданні бачив і слухав відпоручника династії Грушевських –

¹¹ Олександр Оглоблин досліджував “Щоденник” і листування В. Модзалевського у Києві напередодні Другої світової війни. Про “Щоденник” Модзалевського знаходимо інформації в статті О. Оглоблина “Микола Василенко й Вадим Модзалевський”, *Український Історик*, 1966, ч.3-4 (11-12), с.6-25. Цю працю писав О. Оглоблин, як окремих розділ до збірки статей *Люди Нової України*, яка тепер готується до друку.

Михайла Грушевського: геніальний крутій. Таку велику справу, як відношення до Української Академії Наук він перекрутив на “біжучу справу”, яка належить до відання тільки Ради! Остання склала записку до Директорії, переробила статут і штати й подала це все Директорії, з пропозицією скасувати існуючу Академію і доручити Т-ву обрати 12 осіб для обрання нових академіків. Загальним зборам було запропоновано Радою обрати лише 4 осіб в додаток до 8 (членів Ради). Б.А. Кістяковський і я захищали Академію від цього замаху, але ніхто слова не забрав!

Ясно, що Загальні збори мають бути тільки оруддям в руках династії. Скаandal і позор. Виступи Павлуцького були повним, як завжди, глупством і одночасно нахабством. Пану Зайцю¹² за те, що теж сперечався з главою династії, попало, й багацько бачило осіб, як Михайло Груш.[евський] занотовував в свою книжечку його прізвище після одного виступу. Пан Прокопович, виходячи з засідання, висловив побажання, щоб його зараз застрілили на вулиці, – до того у нього був тяжкий настрій. Але в деяких голосуваннях більшість була за опозицію: дасть Боже, досягнемо того, щоб можна було незалежно працювати незалежно від того, як це бажається й чи відповідає дана праця інтересам династії. Олекс.[андер] Груш.[евський] сидів в куточку: не тільки його не було чутно, але й видно. Очевидно, голова династії наказав йому мовчати й тільки голосувати відповідним способом. Між іншим, сьогодні на моє запитання, чи будуть загальні збори, він відповів, що вони “намічалися”, але чи будуть, не знає. Заспокоюю себе тим, що я, наскільки це було для мене можливе, протестував.

Член Наукового Товариства в Києві
В. Модзалевський
(власноручний підпис)

¹² Ідеться про Павла Івановича Зайцева.